

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЦИВІЛЬНОГО ЗАХИСТУ
УКРАЇНИ**

КАФЕДРА СОЦІАЛЬНИХ І ГУМАНІТАРНИХ ДИСЦИПЛІН

“Затверджую”:
завідувач кафедри СіГД
полковник служби ЦЗ.
Рябініна О.В.

“ 30” травня 2019 р.

ІСТОРІЯ ТА КУЛЬТУРА УКРАЇНИ

**Тема 1.3 Політична роздробленість Київської держави.
Королівство Руське (Галицько-Волинська держава). Монгольська
навала**

План

1. Економічні та соціально-політичні причини феодальної роздробленості. Етнічні процеси та розвиток культури.
2. Київська держава за часів роздробленості.
3. Виникнення та розвиток Галицько-Волинської держави.
4. Монгольська навала.

Самостійна робота

1. Економічні та соціально-політичні причини феодальної роздробленості. Етнічні процеси та розвиток культури

До середини XI ст. у Київській Русі панувала державна власність на землю. Верховним землевласником був великий князь київський, який роздавав маєтки своїм сподвижникам на правах васальної залежності.

Початок удільному устрою поклав Ярослав Мудрий, запровадивши спільне управління державою всім князівським родом. У другій половині XI ст. у Київській Русі сформувався порядок престолонаступництва за встановленою чергою, згідно з ієрархією уділів. Якщо помирав київський князь, його місце посідав чернігівський, до Чернігова переходив переяславський, до Переяслава — волинський і т. д. Ця громіздка система, в якій смерть конкретного володаря розворушувала майже весь княжий дім, не могла бути життєздатною. Через деякий час всі генеологічні лінії переплелися. Це провокувало численні конфлікти, вирішувати які нерідко доводилося з допомогою зброї.

Певний час в українській історіографії панувала думка, що Київська Русь у середині XII ст. взагалі припинила існування. З нею пов'язана теорія про перенесення столиці з Києва до Володимира-на-Клязьмі, але вона не витримує критики. Насправді відбувалося формування на північному сході держави (в суздальській і ростовській землях) другого великого князівства.

Андрій Боголюбський докорінно змінив вектор політики, відмовившись від міжусобної колотнечі за київський престол і вдавшись до розбудови на північному сході незалежної держави.

Очевидно, що на Русі не прижився монархічний устрій у завершеній формі. Протягом усієї своєї історії вона тяжіла до республіканських форм організації влади. Поширеним був принцип політичного заповіту, коли верховний правитель особисто призначав свого наступника. Але й він застосовувався не послідовно.

Феодальна роздрібненість тяжко позначилася на загальному становищі держави.

Назва «Україна», яка вперше зафіксована у Київському літописі від 1187 р., стосувалася всієї Південної Русі. Для літописців Україна — це і Середнє Подніпров'я, і Галичина, і землі над Західним Бугом та ін. З'явившись у давньоруських літописах XII—XIII ст. на означення окремих південно-західних руських земель — Переяславщини, Побужжя, Пониззя, назва «Україна» в наступні століття вживалася переважно щодо території Середнього Подніпров'я. Згодом вона поширилася на всі землі, в тому числі Північну Буковину, Закарпаття, на яких формувався український народ.

Система політичної влади

Київська держава спершу не була чітко централізованою. За формою правління вона вважалася ранньофеодальною монархією.

У добу піднесення Київської Русі формується централізована монархія. Носієм монаршої влади був великий київський князь. У його компетенції перебували: охорона кордонів, керівництво військовими походами, збір данини, судочинство щодо васалів, дружинників, вищих посадових осіб, військово-дипломатична діяльність, будівництво шляхів, охорона торговельних шляхів, придушення заколотів, поширення християнства, забезпечення духовенства, скликання княжих з'їздів, призначення на вищі посади, видання уставів, уставних грамот та інших законодавчих актів.

У *військовій сфері* великий князь спирався на тисяцьких, соцьких, десяцьких, які, крім командування гарнізонами, виконували ще й адміністративні функції.

У *цивільній сфері* княжу владу на місцях здійснювали посадники, волостелі, тіуни, мечники, сотники, вірники, ключники, дітьки, отроки, ябедники, які, крім адміністративного управління, виконували ще й окремі військові функції. Великого князя оточували «думці» — члени княжої ради з числа княжих мужів (великих бояр).

У період феодальної роздрібненості відбулася ще одна зміна форми державного устрою: одноосібна монархія поступилася місцем федеративній монархії. Долю Русі вирішував тоді не великий князь, а група найвпливовіших місцевих князів.

Загальнодержавні рішення ухвалювали на князівських зібраннях («снємах»). Систему влади складали князь, боярська рада та народне віче.

На місцях державну владу уособлювали князі, які мали власні «столи» у землях, уділах і волостях. *Як правило, це були сини або інші близькі родичі великого князя.* Загалом вони виконували ті ж функції, що й великий князь, але у межах відведеної їм території, де поступово відбувався перехід від дружинної організації управління до двірсько-вотчинної. Уся влада в князівстві була зосереджена у княже-дворі, а в боярській вотчині — в руках службовців князя, з яких складалася боярська рада. Вона у межах сучасних українських земель, особливо в Галичині, на відміну від російських чи білоруських, відіграла важливу управлінську роль.

З часом влада місцевих князів посилювалась, нівелюючи вплив великого князя. Це зумовило необхідність періодичного скликання княжих з'їздів, які ухвалювали законодавчі акти, вирішували питання війни і миру, державного устрою тощо.

Галицько-Волинське князівство та його роль в історії української державності.

Після вторгнення монгольських завойовників більшість князівств Київської Русі припиняє існування. Єдиним центром, що на деякий час зберіг самостійність, було Галицько-Волинське князівство.

Це князівство утворилося наприкінці XII ст. внаслідок об'єднання Волині і Галичини волинським князем Романом Мстиславичем. До того Волинське і Галицьке князівства розвивалися як окремі території. В кожній з них існував ряд більш дрібних князівств, між якими точилися феодалні усобиці. Ослаблення князівської влади сприяло посиленню в цих землях ролі віча – загального зібрання мешканців кожного міста. Вічеві зібрання скликалися за сигналом дзвону. Нерідко на них приймалися ухвали про вигнання чи закликання князів, оголошення війни чи укладення миру.

Ще однією особливістю цих земель було географічне положення. З одного боку, вони були більш віддаленими від південних і східних – степових – кордонів Русі, ніж Чернігівщина, Переяславщина і Київщина. Завдяки цьому Волинь і Галичина майже не зазнавали набігів кочовиків – печенігів і половців. Це давало сприятливі можливості для розвитку господарства.

Найбільш розвиненими серед ремесел були зброярське і ювелірне. Крім того, Галичина була важливим центром виробництва солі, яку продавали і до Західної Європи, і в інші князівства Русі. Через територію князівства проходили важливі торгівельні шляхи – з Регенсбурга до Києва і зі Скандинавії й Прибалтики на Балкани до Константинополя.

Розвиток ремесла і торгівлі сприяв піднесенню міст. Найбільшими центрами з них стали Галич, Володимир, Перемишль, Дорогочин, Луцьк, Берестя.

Проте географічне становище мало і деякі негативні моменти. Сусідніми з Галичиною державами були Угорщина та Польща – на ой час досить сильні королівства. Їхні правителі прагнули розширити власні території за рахунок Галицького князівства. У своїй боротьбі проти галицьких князів Угорщина та Польща неодноразово зверталися до галицького боярства. Бояри надавали цю підтримку, сподіваючись навзаєм отримувати нові привілеї, які обмежували верховну державну владу і збільшували права феодалів.

Оскільки політично безпринципні боярські угруповання йшли на угоди з угорськими феодалами, які прагнули захопити землі Русі, боротьба князів проти боярства, за об'єднання Галичини і Волині набирала характеру визвольної війни за державну незалежність. У цій боротьбі князі спиралися як на частину дрібного і середнього боярства, яке потерпало від свавілля великих землевласників, так і на підтримку широких верств населення міст і сіл – купців (оскільки для ведення торгівлі необхідно було перш за все припинити воєнні конфлікти), ремісників, селянських громад.

Ця боротьба розгорнулася після смерті Романа Мстиславича, який загинув у 1205 р. Користуючись тим, що його сини Данило і Василько за віком ще не могли княжити, бояри почали запрошувати князів з інших земель – „опікунів” престолу. У 1213 р. в Галицько-Волинському князівстві стався унікальний для часів Київської Русі випадок – князем тут

було проголошено не когось із Рюриковичів, а місцевого боярина Володислава Кормільчича.

В 1214 р. Галич – столицю князівства – було захоплено угорцями. Боротьба Данила за повернення до свого міста тривала майже чверть століття. Лише в 1238 р. він зміг утвердитися в Галичі, передавши Волинь молодшому братові Васильку. Після цього князь почав створювати з вірних бояр центральний апарат управління. Головними княжими службовцями були двірський (заступник князя з військових, адміністративних і судових справах) і печатник (охоронець державної печатки – міністр іноземних справ).

Але дуже швидко Данило Галицький зустрівся з новими противниками. Вже в тому ж 1238 р. він вступив у конфлікт із лицарями Тевтонського ордену, які спробували захопити частину земель Галичини. А після перемоги над німецькими лицарями перед Галицько-Волинським князівством виник значно серйозніший ворог – монголо-татарські завойовники.

Данило Галицький намагався зупинити просунення монгольських завойовників, використовуючи як військові засоби (будівництво фортець), так і дипломатичні (пошук союзників у Західній Європі). Але спроба організувати сильний союз проти ординців не вдалася.

Після смерті Данила за деякий час відбувається розпад князівства. У 1340 р. землі Галичини були захоплені Польщею. Волинь у другій половині XIV ст. перейшла до складу Великого князівства Литовського.

Політичні наслідки роздрібнення Київської Русі. Південно-західні руські князівства та їх політика (XII — перша половина XIV ст.)

Серед істориків два погляди на проблему роздрібнення Київської Русі. *За одним з них розпад держави відбувся через притаманну феодалізму неспроможність уособлювати національні інтереси.* Історики іншого погляду, не надають значення дослідженням про антидержавну діяльність феодалів, доводячи, що у Київській державі поглиблювались економічні, політичні, етнічні процеси, які сприяли розвитку окремих великих територій. Саме ця обставина зумовила утворення українцями, росіянами, білорусами національних держав, а роздрібненість, на їхню думку, є переходом від держави одного до держави іншого гатунку, що було типовим явищем для епохи розвинутого середньовіччя.

У XII—XIV ст. на землях східних слов'ян виразно простежуються два процеси. Один з них — подрібнення князівств, кількість яких збільшується з 15 у середині XII ст. до 50 на середину XIII ст. і сягає майже 250 у XIV ст. Кожна земля у мініатюрі відтворювала політичні особливості Київської держави, зберігаючи таку саму політичну систему відповідними інститутами і функціями.

Іншим помітним процесом було внутрішнє зміцнення і розвиток кожного з нових князівств, поява умов для нового їх об'єднання. Володимир (Володимирко) Володаревич та Ярослав Осмомисл об'єднали Галицьке князівство, а Роман Мстиславич — Волинське.

Протягом XIII ст. розгорталось цілеспрямоване будівництво прикордонних фортець - Верещин, Столп'є, Комов, Угровеськ, Белз, Орельськ, Ухань, Каменець, Збараж, Любачів, Городок, Толмач, Кременець, Холм, Ізяславль та інші міста. У галицькій частині держави з'являється великий міський центр — Львів, заснований на честь одруження Льва Даниловича з угорською принцесою Констанцією у 1247 р.

Протягом XIII — на початку XIV ст. відбувався процес спеціалізації міст. *Тодішнє суспільство доросло до вичленування центрів з більшим набором функцій, ніж це було в добу Київської Русі. Одні з них ставали важливими торговими й ремісничими центрами (Львів, Перемишль, Володимир), інші — мали суто оборонні функції (у прикордонних районах), решта — адміністративно-фіскальні.*

Природні умови сприяли розвитку сільського господарства, промислів, внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Високого рівня досягли ремесла. Письмові джерела фіксують 22 види ремісничих спеціальностей, археологічні розширюють їх перелік до 60.

Галицько-Волинська земля відіграла помітну роль у загальноєвропейській торговельній системі. Через неї пролягав значний відрізок одного з двох шляхів «з варяг у греки». Торгівля велася з Польщею, Литвою.

Влада у державі належала князю, який спирався на феодалну верхівку — бояр. Водночас між князем і феодалами точилася постійна боротьба: князь намагався зосередити державні функції у своїх руках, бояри — обмежити його владу.

У князівстві діяв розгалужений державний апарат, який виконував військово-адміністративні функції. Політичні наслідки роздрібнення Київської Русі. Південно-західні руські князівства та їх політика (XII — перша половина XIV ст.)

Роздрібнення Київської Русі спричинилося до появи незалежних і напівнезалежних князівств. Відбувались як подальше роздрібнення, дезінтеграція, так і об'єднуючі процеси. Рушійною силою цих процесів була частина феодалної еліти, зорієнтована на підтримання влади легітимного князя.

Роздрібнення Київської Русі. Політичне життя у Подніпров'ї

Серед істориків побутує два погляди на проблему роздрібнення Київської Русі. За одним з них розпад держави відбувся через притаманну феодалізму (феодалам) неспроможність уособлювати національні інтереси. Тому великі й малі князі, сповнені гордині та пихи, у братовбивчих міжусобних війнах ослабили Русь, а зовнішнє втручання, особливо монголо-татарська навала, остаточно доконало її. Ця версія не враховує досвіду інших тогочасних держав, залишає без відповіді питання про причини міжусобиць, антидержавницьких устремлінь феодалів.

Історики схильні до іншого погляду, не надають значення дослідженням про антидержавну діяльність феодалів, доводячи, що у Київській державі поглиблювались економічні, політичні, етнічні процеси, які сприяли розвитку окремих великих територій. Саме ця обставина зумовила утворення українцями, росіянами, білорусами національних держав, а роздрібненість, на їхню думку, є переходом від держави одного до держави іншого гатунку, що було типовим явищем для епохи розвинутого середньовіччя. У такій державі чіткіше виявляються етнічні особливості; утворюється ленна система (роздача сеньйором власності); зароджується цехова система в містах; певні категорії суспільства (феодала, міщани) починають усвідомлювати свої права.

З др. пол. XI ст. інтенсивно розвивається процес відокремлення від Києва і перетворення на самостійні князівства окремих земель. Після Любецького з'їзду князів 1097 р. відокремилась Галицька земля, де князували правнуки Ярослава Мудрого — Василько, Володар і Рюрик Ростиславичі.

У XII ст. відійшло від Києва Смоленське князівство, самостійним князівством стала Ростово-Суздальська земля. У північно-східній частині давньоруської держави почало формуватись потужне Володимиро-Суздальське князівство.

Політичний розвиток українських земель Подніпров'я відбувався під впливом боротьби князів за володіння, Києвом, контроль над яким відкривав шлях на престол головного князя Руських земель, та протидії войовничому степу, нападам кочівників.

Боротьба за Київ тривала протягом XII і першої половини XIII ст. — до нашестя монголо-татар, підриваючи його політичну та економічну вагу. Протягом 1132—1246 рр. на ньому побували 26 осіб.

У XII—XIV ст. на землях східних слов'ян виразно простежуються два процеси. Один з них — подрібнення князівств, кількість яких збільшується з 15 у середині XII ст. до 50 на середину XIII ст. і сягає майже 250 у XIV ст. Кожна земля у мініатюрі відтворювала політичні особливості Київської держави, зберігаючи таку саму політичну систему з відповідними інститутами і функціями.

Іншим помітним процесом було внутрішнє зміцнення і розвиток кожного з нових князівств, поява умов для нового їх об'єднання. (Галицько-Волинське).

Роман Мстиславич після смерті останнього галицького князя з династії Ростиславичів — Володимира, сина Ярослава Осмомисла, став у 1199 р. галицьким князем.

Ознаками держави як форми організації суспільного життя є наявність специфічних органів управління — державного апарату, території, обов'язкових для правил поведінки — права. Серед тисяч середньовічних князівств державу виділяла велика територія; система міст як економічних і політичних центрів; розвинута економіка з мережею торгових шляхів; державний апарат, писане право; релігійна основа; загальновизнані титули правителів, назва держави; певна державницька самосвідомість правителів і народу; активна зовнішня політика.

Певною мірою цим критеріям відповідало Галицько-Волинське князівство. Воно складалось з двох частин: власне Галицько-Волинських земель і територій (князівств), що знаходились у тимчасовому володінні або в залежності від правителів Галичини та Волині. Влада Галицько-Волинських князів поширювалась на території площею 320—330 тис. кв. км.

На той час приблизно такими ж були площі європейських держав. У 1199 р. після об'єднання Романом Мстиславичем Галицького і Волинського князівств почався майже 150-річний період існування Галицько-Волинського князівства. Значно менше відоме воно як королівство і держава.

Галицько-Волинське князівство складалось з двох частин: власне Галицько-Волинських земель Галицько-Волинські князі у різні часи володіли або тримали у васальній залежності такі князівства і землі: Київське (1203—1205, 30-ті роки XIII ст.), Турово-Пінське, Городельське, Чорну Русь, територію ятвягів (50-ті роки XIII ст.), на заході — території навколо Любліна (1244, 1302), частину Закарпаття (1262). Отже влада Галицько-Волинських князів поширювалась на території площею 320—330 тис. кв. км.

Природні умови сприяли розвитку сільського господарства, промислів, внутрішньої та зовнішньої торгівлі. Високого рівня досягли ремесла. Письмові джерела фіксують 22 види ремісничих спеціальностей, археологічні розширюють їх перелік до 60.

Галицько-Волинська земля відігравала помітну роль у загальноєвропейській торговельній системі. Через неї пролягав значний відрізок одного з двох шляхів «з варяг у греки». Торговля велася з Польщею, Литвою, Німецьким орденом, придунайськими містами, Візантією, Угорщиною, Чехією, Саксонією, Фландрією. Про її інтенсивність свідчать розгалужена система мостів, кварталів італійських, німецьких і північно-руських купців у містах князівства.

Влада у державі належала князю, який спирався на феодальну верхівку — бояр. Водночас між князем і феодалами точилася постійна боротьба: князь намагався зосередити державні функції у своїх руках, бояри — обмежити його владу.

Папа Римський, починаючи з 1246 р., у своїх листах постійно титулує Данила і Василька Романовичів королями. Після 1253 р. літописець-сучасник Данила теж називає його королем.

Останні галицько-волинські правителі Андрій і Лев Юрійовичі, Юрій II уже називають себе володарями «божою милістю». Правителі держави використовували вінець (корону), герб, печатку, прапор як ознаки влади.

Бояри, дрібні князі перебували на службі у великого князя. Вони були зобов'язані князю службою. Князь — верховний сюзерен — мав право будь-коли відібрати землю у свого васала. *Проте в середні віки васал мав право шукати собі сюзерена навіть в інших країнах і бувало, що бояри з Русі мали землі в Угорщині.* У Галицько-Волинській державі з'являється прошарок служивого боярства, яке володіло землею на правах феоду (умовного володіння).

Певну роль у регулюванні внутріполітичного життя відігравало віче. Як і в Західній Європі, віче еволюціонує у бік міського самоврядування, яке було закріплене Магдебурзьким правом у XIV ст. Сформувавшись у XIII ст. в м. Магдебурзі, воно

передбачало право міст на самоврядування, власний суд, земельну власність та звільнення від феодалних повинностей. Першими на українських землях його отримали м. Санок (1339), Львів (1356), Кременець (1374), Київ (1494—1497), Станіслав (1663).

Більшого значення набуває рада бояр. Якогось законодавчого оформлення на зразок європейських держав вона в Галицько-Волинському князівстві в XIII ст. не мала.

Особливості внутрішньої боротьби в першій половині XIII ст.

Смерть Романа Мстиславича в 1205 р. спричинилася до жорстокої і тривалої громадянської війни, що супроводжувалася зовнішніми втручаннями. Внутрішня боротьба за владу в Галицько-Волинській державі точилася 40 років й умовно поділяється на три етапи.

Перший етап — 1205—1219 рр. У цей час боротьбою за законні права династії керувала дружина Романа Мстиславича — Ганна, її підтримували колишні волинські васали Романа, а потім васали її дітей — малолітніх Данила та Василька; Ганна також зверталась за підтримкою до королів Угорщини і Польщі. Поляки й угорці, скориставшись ситуацією, захопили Волинь і Галич. Частина боярства орієнтувалась на угорців, частина на чернігівських і новгород-сіверських князів, але жодна з цих груп не користувалася повною довірою населення.

Другий етап — 1219—1228 рр. Подорослішавши, Данило безпосередньо очолює боротьбу за повернення всієї повноти влади та звільнення галицької землі від чужоземного поневолення.

Данило Романович (1201—1264) — князь волинський та галицький. Проголошений князем у 1205р.

Третій етап — 1228—1245 рр. Характеризується боротьбою Данила за повернення у Галич. Протягом 17 років здійснив до 15 значних воєнних кампаній. Серед них — **боротьба за Київ** (1229, 1233); **за Галич проти бояр та угорців** (1230, 1232, 1234—1235, 1238); проти **Німецького ордену** (1237).

Правителі Галицько-Волинської держави у своїх зовнішньополітичних справах нерідко вдавалися до підтримки Римської курії. Це було зумовлено необхідністю мати зносини з державами, які були охрещені за західним (римським) обрядом, а також прозахідною орієнтацією самих князів. Адже Роман Мстиславич, Данило та Василько Романовичі виховувалися у Польщі та Угорщині, були добре обізнані з європейською політичною практикою.

Загальнополітичне становище Галицько-Волинської держави не виключало можливості союзу з Римом. Враховуючи те, що релігія домінувала у свідомості середньовічної людини, Данило Галицький приділяв багато уваги церковним справам. Переговори Данила і Василя з папським послом П'єтро Карпіні у 1245 р. започаткували листування між Римською курією та українськими князями, яке тривало в 1246—1247 рр. Ініціатива виходила з Рима. Данило після перебування в Орді планував відновити боротьбу з татарами й, очевидно, погоджувався на унію, але папа повинен був сприяти поверненню земель, загарбаних поляками та угорцями, гарантувати збереження обрядів грецької церкви. У 1247 р. Данило навіть відрядив посольство на чолі з ігуменом одного з монастирів до Риму.

У буллах від 1247 р. Папа Римський підтвердив права українських князів на певні території; дав згоду на збереження грецького обряду і православної літургії; князі та їх сім'ї, володіння, рухоме і нерухоме майно було взято під захист престолу Св. Петра; пруському архієпископу надано право призначати єпископів на Русі.

Данило відчував, що папа дотримується подвійної політики і не поспішає з організацією хрестового походу проти татар. Очевидно тому відносини між Галицько-Волинською державою і Римом ускладнились. Але наприкінці 1253 — на початку 1254 р. Данило був коронований у Дорогичині папським легатом. Водночас певні сили в оточенні Данила намагались не допустити папського втручання у внутрішні справи держави. Можливо, Данило наштотхнувся на опір духовенства, яке не поділяло його курс на унію.

Наприкінці 50-х років XIII ст. папа погрожував Данилові церковним прокляттям й «світською зброєю» за відмову дотримуватися католицької віри. І все-таки Данило вирішив скористатися допомогою Заходу в боротьбі з татарами, піднести престиж.

Серед причин зникнення Галицько-Волинської держави з політичної карти середньовічної Європи називають передусім **занепад династії короля Данила**.

Агресивна політика сусідів також вплинула на долю держави. У XIV ст. покінчила зі своїми усобицями Польща і за Казимира Великого (1333—1370) перейшла в наступ проти Русі. Закріпилась нова династія в Угорщині. Небезпечним сусідом став литовський князь Гедимін (1316—1321). Галицько-Волинська держава не мала можливості тривалий час чинити опір. У 1349 р. Казимир Великий підкорив собі Галичину. Згодом більшість територій України опинилась під владою литовських князів. Середньовічна Українська держава припинила існування. Частина її територій підпорядкувала нова держава, в якій переважав українсько-білоруський етнічний елемент.